

Slovanská filologie a areálová slavistika I.

(Metodologický stav a oborové perspektivy)

Slovanský svět existuje: rozpad, negace, revival aneb hledání slovanské identity

Ivo Pospíšil (Brno)

Abstrakt

Autor přítomné studie analyzuje oprávněnost holistického pojetí slovanského světa jako celistvého clusteru jazykového, literárního, kulturního a politického a ukazuje na jeho proměny na příkladu několika studií, monografií a vědeckých sborníků, které se týkají různých událostí: cyrilometodějské mise a úlohy staroslověnštiny, jednoho díla Romana Jakobsona, edic a knih česko-německé historičky Evy Hahnové, prací M. C. Putny, brněnsko-bělehradského svazku o první světové válce, knize o výstavě sovětského umění v Praze v roce 1947. Slovanský svět a jeho sebeidentifikace jsou důležitou složkou desítek témat a znovu se dostávají do epicentra vědeckého dění. To je pro slavistiku inspirativní, oživuje to její předmět, dynamizuje ho a prezentuje slavistiku jako oblast výzkumu, která má rostoucí význam.

Klíčová slova

holistické pojetí slavistiky a slovanského světa; role cyrilometodějské mise a staroslověnštiny; několik publikací reflektujících slovanský fenomén; sebeidentifikace slovanského světa jako důležitá součást světové slavistiky

Abstract

The Slavonic World Does Exist: Disintegration, Negation, Revival or The Search for the Slavonic Identity

The author of the present study analyses the legitimacy of the holistic conception of the Slavonic world as a compact language, literary, cultural, and political cluster, and demonstrates its modifications at the example of several studies, monographs, and scholarly volumes dealing with various events: the Cyrillus and Methodius mission and the role of Old Church Slavonic, a work of Roman Jakobson, the editions and books by a Czech-German historian Eva Hahnová, the works of M. C. Putna, the Brno-Belgrade volume on the First World War, and the volume on the exhibition of Soviet art in Prague in 1947. The Slavonic world and its self-identification represent an important component of the tens of themes getting again in to the epicentre of the scholarly activity. This is inspiring for Slavonic studies, revitalizes its subject, dynamizes it presenting Slavonic studies as a sphere of research which has an increasing importance.

Key words

the holistic conception of Slavonic studies and the Slavonic world; the role of Cyrillus and Methodius mission and Old Church Slavonic; several publications reflecting the Slavonic phenomenon; self-identification of the Slavonic world as an important component of world Slavonic studies

Základní otázkou slavistiky – ovšem kromě organizace, komunikace a funkčnosti domácích a mezinárodních struktur – je předmět studia, tedy jestli něco jako Slované, slovanský prostor, slovanský svět, slovanské literatury, když už slovanské jazyky se zdají být fenoménem nezpochybnitelným, byť je někdy tato odborná klasifikace neodborně nahrazována areálovými pojmy, jako např. „středoevropské jazyky“ apod. (pojem je lingvisticky doložitelný jen zčásti a obvykle se zcela nekryje se stejně nepřesným označením střední Evropy¹), existuje. Je zřejmé, že na počátku slovanský svět byl. Klíčem k tomu je nedořešený problém slovanské etnogeneze, povinné, dnes již poněkud ztlumené (v té míře, jak skuteční odborníci z orgánů mezinárodní slavistiky odcházeli dobrovolně nebo byli vyhnáni) téma mezinárodních slavistických kongresů. Teorie autochtonní nebo migrační jsou tu ve sporu, slovanská pravlast se v očích vědců stále pohybovala od Zakarpatí (snad nejnovější verze) k rozpětí řek Visly a Dněpru. Jisto však je, že po velkém stěhování národů, řekněme v 8. století, Slované zaplavili celou střední Evropu, ve smyslu dnešních států takřka celé Německo, Rakousko, severní Itálii, Rumunsko, fakticky většinu Balkánu, prostor český, slovenský, polský, zčásti baltský, východoevropský; jejich stopy najdeme i v Dánsku a Nizozemsku (Holandsku). Později jsou germánskou christianizací zatlačováni na Východ (Drang nach Osten) a tam v podobě Rusů dojdou až na břehy Tichého oceánu. Většina věcí kolem Slovanů je nejasná včetně etymologie jejich názvu: od „sclavus“, angl. „slave“, „Slav“, po vyznačce Šivy, dokonce „slovo“ nebo „sláva“, ale to jsou již etymologie vyvrácené. Podle autochtonní koncepce se Slované skrývají po jména Skythů a Antů, Venedů/Venetů aj., které znali římsí kronikáři, někdy i Etrusků. Označení „Slověné“, odkud vzniklo krásně funkční označení prvního a posledního společného spisovného slovanského jazyka – staroslověnštiny (nikoli staroslovanského, tedy jakéhosi blíže neurčeného jazyka starých Slovanů, jinak tu funguje „praslovanština“, tedy nedoložitelná, hypotetická fáze jazykového vývoje). Může fungovat i jako označení dílčích slovanských kmenů, později národů, třeba Slověné jako jeden ze čtrnácti východoslovanských kmenů jmenovaných Nestorem, Slovinci, Slováci – v žádném případě to však neznamená, že tyto národy byly tzv. nejstaršími slovanskými; je to jen identifikace obecným označením coby protiklad jiným okolním etnikům, např. germánskému, románskému, ugrofinskému apod. Ať tak či onak, tato komunita existuje jako poměrně rozsáhlé jazykové území. Nyní jde o to, zdali existuje celkové slovanské povědomí. Víme, jak se utvářelo: zřetelně na počátku středověku díky minimálním rozdílům mezi slovanskými dialekty včetně oněch tří podrodin – západo-, východo- a jihoslovanské – byly mnohem menší než dnes. Jazykové povědomí je dnes – nehledě na všelijaké více či méně hloupé potlačování (například Polák a Čech si píšou anglicky, Slované zapírající ze studu, aby nebyli pokládáni za zaostalé primitivy, jak se na dnešním Západě běžně označují, svůj jazyk a komunikující raději anglicky nebo německy) – stále zřetelné. Neváhám zde uvést jednu epizodu. Bylo to v roce 2000 na světovém kongresu ICCEES v Tampere. Místní starosta zařídil účastníkům dopravu na večerní „hostinu“ (byla zdravá: sestávala se ze sýra a syrové kořenové zeleniny) volně jezdícími autobusy s otevřenými plošinami. Do jednoho jsem nastoupil a byl jsem v ten ráz obklopen šikmookými cizinci, s nimiž jsem se dal do řeči

1 Viz např. BLÁHA, Ondřej: *Jazyky střední Evropy*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2015. Naše rec.: Slovenské pohľady, 2016, v tisku.

anglicky v domnění, že jde o Japonce, ale jeden mi to drsně vyvrátil: „*He притворяйтесь, я знаю, что вы наши,*“ pronesl triumfálně. To jsem mu už nevyvracel, čímž jsem potvrdil nejen slovanskou, ale i euroasijskou jednotu (byl to patrně někdo z bývalých středoasijských svazových republik SSSR).

Vnímání slovanského celku, ať již ho nazýváme slovanský svět nebo slovanský prostor, se v jednotlivých tzv. slovanských zemích (zemích, kde se mluví slovanským jazykem) často výrazně liší: je to vidět i na rozdílu mezi českým a slovenským prostředím, kdy je na Slovensku více vřelosti a citlivějšího vnímání slovanského světa, v českém se naopak slovanskému fenoménu vysmíváme, pokládáme ho za něco vývojem překonaného a – upřímně řečeno – mnozí Češi by raději mluvili buď zcela jiným jazykem, možná by i rádi patřili k jinému národu, radě mladých je to jedno (jak mi sami říkali), problém národa je pro ně překonaný, anebo by mluvili česky, kdyby to nebyl slovanský jazyk – jsou to sice stále názory krajní, ale poměrně početné a hlavně záměrně silně medializované. Lužičtí Srbové jsou k slovanskému fenoménu tradičně vnímavější, je to otázka doslova existenciální, Poláci někdy spojují slovanství s Ruskem, ale jinak je tu slovanský fenomén uznáván, Kašubové jsou v tom strážliví a méně romantičtí. Na slovanském jihu je to tak, že Slovinci se slovanstvím příliš neopájají – až na výjimky, jež potvrzují pravidlo; dávají přednost spíše areálovému pohledu (právě ve Slovinsku jsem poprvé slyšel, že Franz Kafka je český spisovatel, protože tvořil v Praze – na historii – na diachronní pohled zapoměli, důležitá je pro ně třeba střední Evropa), jinde se vnímání slovanského fenoménu vyskytne, ale naráží na mezoslovanské rozpory, které šly doslova na nůž (Chorvati – Srbové), u Bulharů a Makedonců je slovanský svět živý, ale často proto, že se pokládají za jeho kulturní počátek a centrum. U východních Slovanů je pociťování slovanství vždy silné, ale je těžké to nějak jednoznačně shrnout: obvykle je to směs racionálního přístupu a romantizujících tendencí majících své kořeny ve starém slavjanofilství a s ním spřažených myšlenkových směrech.

Pohled „zbytku světa“ na slovanský svět je také diferencovaný: obvykle kladnější postoj mají všichni Románi, Francouzi netají obdiv a smysl zejména pro ruskou „exotiku“; pro Germány východní (Němce, Rakušany) je to zajímavý fenomén, který je soupeřem i nepřitelem, ale současně něčím blízkým, čemu rozumějí. Pro západní Germány jde spíše o mocenskou záležitost anebo také o zajímavou exotiku, pro severní Germány (Skandinávce), kteří jsou v tomto ohledu nejchladnější a nejracionalnější, je to objekt zkoumání i ve srovnávacím pohledu; jinak se na Slovany pohlíží diferencovaně: jinak na jižní, jinak na západní a východní. Rusové tu mají v kladném a hlavně záporném smyslu vylučné postavení: nezapomeňme např. na okolnosti, za nichž Švédsko ztratilo svou výsadní pozici evropské mocnosti (bitva u Poltavy 1709), nebo na postavení Finska (i když proslulá finská nenávisť k Rusku není jednoznačná: není tu jen zimní válka let 1939–1940 a finská účast na tažení wehrmachtu v letech 1941–1944, ale i socha cara Osvoboditele Alexandra II. v Helsinkách na Senátním náměstí a Leninovo muzeum v Tampere – obojí má své dobré historické důvody), naopak s Dánskem byli ruští carové přímo spřízněni: Alexandr III., jenž si vzal za manželku dánskou princeznu Marii Sofii Frederiku Dagmar, jež přijala ruské jméno Marie Fjodorovna, vybudovali na kodaňské Bredgade 53 pravoslavný chrám sv. Alexandra Něvského (porazil na Něvě Švédy a na Čudském jezeře řád

německých rytířů, zasvěcení kostela právě v Dánsku tedy nebude asi náhodné), později vztahy ochladly, zejména po roce 1945 i v souvislosti se silnou dánskou komunistickou stranou, která jako jediná nebyla v Dánsku politicky kompromitována kolaborací s nacisty a po roce 1945 i s pomalým opouštěním nejvýchodnější výspy Dánského království ostrova Bornholm Sovětskou armádou (duben 1946).

Lze však shrnout, že slovanský svět v pohledu domácím i cizím, vnějším, prožívá od 20. století výraznou krizi: od vzmachu, jenž začal v době národních obrození, kdy se vše slovanské stalo ve světě módou, až po vznik velkých jedno- i vícenárodních slovanských států (Československo, obnovené Polsko, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců – Jugoslávie) po první světové válce k jeho dalšímu krátkému posílení po roce 1945 až k jeho redukcí a mizení za socialismu, kdy byl používán utilitárně a historicky až ke kosmopolitismu po roce 1989, kdy se mluví nejen o konci dějin, ale i o konci národních států a v Evropě o euroregionech, jež je mají nahradit (to se zatím nestalo), celkově v devadesátých letech 20. století slábně vše národní, což ovšem vyvolává vzepětí protiakce v podobě nacionalismu, šovinismu, znovu probuzeného rasismu a xenofobie, o to silnější, že za ně byly vydávány i jevy jiné podle falešných pravidel political correctness. U počátků stál protievropocentrismus, kdy se zdůrazňovaly neevropské kultury a naopak evropská, euroamerická nebo euroatlantická tradice se ukazovala jako škodlivá, genocidní (kolonie), necitlivá k jiným kulturám. To je jistě správné, ale se sebekritikou a historickým pohledem by neměla být spojována negace všeho autochtonního, domácího. Také útok na osvícenství z pozic náboženství, církvi a klerikalismu zjevně odstavil fenomén Slovanstva na vedlejší kolej jako něco neprávem hyperbolizovaného. Na tom nic nemění ani fakt, že se katolická církev nyní hlásí nejen k tradici cyrilometodějské, kterou její předchůdci z moravsko-českého prostoru vykořenili, ale i k Mistru Janu Husovi, kterého její předchůdci dohnali až ke kostnické hranici; i dnes jej odmítli rehabilitovat a udržují si od jeho učení zřetelný odstup. Ať již jsou důvody k změnám postojů jakékoli (je znám i případ, kdy čelný komunista věnoval finanční dar na pomník Milady Horákové, jež se stala za komunistického režimu obětí justiční vraždy), jsou skutečností a je třeba je brát vážně.

Přichází doba, kdy zájem o slovanský fenomén zase sílí spolu se snahou o jeho racionální redefinici. To musí současnou flexibilní, racionálně koncipovanou slavistiku jako vědu, nikoli nějaké národní hnutí nebo nástroj zájmových skupin (jak je tomu v části mezinárodní slavistiky dosud), která má současně svůj pevný metodologický základ a odmítá se účelově přizpůsobovat náhlým změnám politických orientací, ovšem zajímat, neboť se tím mění předmět jejího výzkumu. Slavistika je sice souhrnem všeho, co se zabývá jednotlivými slovanskými národy, ale především je to věda o Slovanech a jejich hlavně duchovních produktech jako celistvosti. Tato **holistická slavistika** je tím, co činí tuto disciplínu kompaktní, smysluplnou a připravenou k dalšímu rozvoji, neboť obsahuje bohatou potenciální vrstvu významů schopných metodologické interakce.

Podíváme se na několik okruhů, které se projeví jako rozporuplný, ale v každém případě zvýšený zájem o slovanské věci nebo o jejich dílčí části, které však ztrácejí aspekt slovanské celostnosti: problém cyrilometodějské mise v souvislosti s 1150. výročím jejího příchodu na Velkou Moravu, v USA za druhé světové války vydaného spisu Romana Jakobsona *Moudrost starých Čechů*, dvě knihy M. C. Putny, z nichž jedna byla komentovanou

edicí Kollárovy *Slávy dcery* a druhá výkladem ruského fenoménu, v několika brněnských knihách vydaných péčí České asociace slavistů a Ústavu slavistiky Masarykovy univerzity (*Aktuální problémy současné slavistiky*, 2015; *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*, 2015; zvláštní blok v 17. svazku *Slavica litteraria* z roku 2014; *Velká válka a areálové souvislosti*), svazek Literárněvědné společnosti *Kontexty literární vědy V* (2015), série německých textů o Čechách a Češích *Od Palackého k Benešovi* (2014) a svazku *Praha avantgardní* (2015).

V českém povědomí převládají v recepci **cyrilometodějské mise** dvě polohy, které jsou kombinací nebo kompromisem mezi afirmací a negací: význam byl velký, ale nikoli pro naši současnost, tedy jde o význam pietní, nebo význam je spíše historický, jenž nelze vymazat, je to jakýsi vzor, meta, o níž máme vědět, neboť to patří k našemu kulturnímu povědomí. Jak mi řekla jedna renomovaná bohemistka: dali nám staroslověnštinu jako první spisovný slovanský jazyk, dali nám dvě písmena, z nichž jedno se někde v různých variantách zachovalo; staroslověnština je pro slavisty, přesněji slovanské filology jako pro evropskou, zejména románskou filologii latina. *Eo ipso* má mise velký význam, i když z jazyka Konstantinova v češtině zbyla jen dvě slova písně: „pomiluj“ a „ny“. Je to tedy spíše cyrilometodějský mýtus? Pro západní Slovany je to tak, že stopy mise jsou zde spíše virtuální – na rozdíl od Slovanů východních a zejména jižních, odkud jazykový základ staroslověnštiny snad opravdu pochází (egejská Makedonie), jakkoli asi nebude správně nazývat ho starobulharským nebo staromakedonským, neboť již jejich současná analytická stavba to vylučuje; naopak budeme dosti váhat, abychom jazyk textů Kyjevské Rusi 11.–13. století, stejně jako dalších 200–300 let, paušálně označili za staroruštinu, natož za staroukrajínštinu nebo staroběloruštinu, když jde stavebně o staroslověnštinu nebo její církevněslovanskou fázi obohacovanou východoslovanskými prvky – zde se vedly diskuse a jistě – i když se zdají uzavřeny – mohly by se vést dále. Faktem zůstává, že u západních Slovanů nezůstalo nakonec ani písmo, ani jazyk a jeho stopy v jazyce byly smyty.

Lze říci, že většina autorů české mediální diskuse, která se rozhořela v roce 2014, je motivována reagovat na nepřiliš kulaté výročí mise z důvodu jejího přesahu. Až na výjimky, většina vidí toto dílo polárně: buď jde o něco pozoruhodného, nebo je to jev, jehož jsme se správně vzdali: vzpomeneme na misi v dobrém, ale je vlastně také dobře, že jsme slovanskou liturgii, staroslověnštinu a obě písmena nepřijali, jinak bychom psali azbukou, jak jsme se také dočetli (a nebyli to lidé nevzdělaní: když pomíneme, že podle zjištění odborníků je např. cyrilice písmem přece jen pro oko složitějším, neboť při jeho vnímání musí dělat mnohem více pohybů, tedy je pro vnímání namáhavější, nemyslím, že by užívání tohoto písma mělo mít nějaký katastrofální kulturní efekt, když si uvědomíme, že jím psal i Dostojevskij). Zde je ovšem jádro problému: neboť cyrilometodějská mise, která byla sjednocující, v podstatě aktualizace řečeno ekumenická, je dnes často chápána jako rozdělující, jako tzv. východní: vývoj hlaholice a cyrilice z řeckého písma minuskulního a majuskulního, jež vzniklo snad z hláskového písma foinického (jiní to však vyvracejí), z nichž ostatně vznikla i naše latinka, dokládá společný mediteránní základ naší civilizace, na což nejednou upozorňoval, mimo jiné ve svém zakládacím díle *Slovesnost Slovanů* (1928, nové vydání 2012²), Frank Wollman Naopak: omezení působnosti prvního

2 WOLLMAN, Frank: *Slovesnost Slovanů*. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Red. Eva Niklesová, redakční spolupráce Natálie Čuvelva. Česká asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty

a posledního společného spisovného jazyka Slovanů na část jižních Slovanů a východní Slovanů, tedy podstatné zmenšení jeho významu, mohlo jen podpořit izolaci a rozštěpení se všemi negativními společenskými a politickými důsledky. Otázka tedy zní přesně obráceně: nebylo odmítnutí slovanské liturgie a vyhánání jejích nositelů z našeho území se všemi kulturními důsledky jednou z příčin toho, proč dnes musíme mluvit o tzv. východě i jihu tak odpudivě, neboť tato izolace mohla být jedním ze spouštěcích mechanismů jiného náboženského, společenského a kulturního vývoje u východních a dílem u jižních Slovanů v důsledku omezeného kulturního proudění?³

To jistě souvisí i s kulturní rolí staroslověnštiny (viz výše), neboť scelující význam jazyka a písma je v cyrilometodějské misi dominantní. Tomu jsme v minulosti i současnosti věnovali několik studií, z nichž je nepřímou patrné, že právě absence staroslověnského impaktu v našem kulturním prostředí způsobila také vlašný a skeptický vztah k celkovému významu cyrilometodějské mise jako významnému faktoru vytváření slovanského světa, slovanského kulturního prostoru nebo povědomí slovanského celku.

Funkce staroslověnštiny v novoruském literárním textu (jak jsme ji v řadě studií prezentovali na dílech M. V. Lomonosova, A. S. Puškina, ale i J. Bondareva, A. Grjagalova, J. Vodolazkina nebo L. Iceleva), případně její stopa v složité struktuře ruské klasiky, moderny, postmoderny i kvázipostmoderny včetně virtuální autenticity a existenciálního znejistění, jak jsme tento typ literatury nazvali, ukazuje na její flexibilitu a především na to, že je nejen podstatou běžné moderní ruštiny ve smyslu morfologickém, syntaktickém i lexikálním, ale že je živým, produktivním prvkem moderní literární ruštiny v specifické funkci poetologické, a podílí se tak aktivně a snad i klíčovým způsobem na dalším vývoji ruské literatury jako její nosná složka.⁴

Význam cyrilometodějské mise je ostatně také výkladovým jádrem spisu Romana Jakobsona *Moudrost starých Čechů*, který byl nyní vskutku vědecky reeditován.⁵ Spis je důležitý nejen z hlediska vědeckého bádání, ale i aktuální stavu věcí a dobových ideologií. Takový význam měla i tehdy, v USA roku 1943. Postava R. Jakobsona láká: často

Masarykovy univerzity, Středoevropským centrem slovanských studií a Slavistickou společností Franka Wollmana. 2. vyd. (1. vyd. 1928). Brno: TRIBUN EU, 2012. Viz také něm. edici: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, 2003.

3 Viz naše studie *Cyrilometodějské výročí a problémy jeho současné recepce (Několik tezí a paradoxů místovodního slova)*. *Slavica litteraria* 17, 2014, č. 1, s. 5–24; *Cyrilometodějská mise jako evropská syntéza v díle Franka Wollmana obecně a v jeho Slovesnosti Slovanů zvláště a česká diskuse roku 2013*. In: Macedónsko-slovenské literárne, kultúrne a jazykové vzťahy. Eds. Maja Jakimovska-Tošić – Zvonko Taneski – Martina Zajčková. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda, 2015, s. 57–64.

4 Viz naše studie: *Funkce staroslověnštiny a staroslověnská stopa v moderní ruské literatuře jako obecnější problém revitalizace (Několik poznámek)*. *Slavica litteraria* 17, 2014, 1, s. 61–84; *Revitalizace v ruské a české literatuře: dvě cesty*. In: *Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre*. Vedecký zborník. Eds. Marta Keruľová – Silvia Lauková. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra slovenskej literatúry, 2009, s. 9–21. Připraveno v rámci projektu GA AV ČR IAA901640802.

5 JAKOBSON, Roman: *Moudrost starých Čechů. Komentovaná edice s navazující exilovou polemikou*. Eds. Tomáš Hermann – Miloš Zelenka. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Pavel Mervart, 2015.

konjunkturálně, neboť každý se chce přilísat k dobrému dílu a přeje si, aby odlesk minulosti ruského filologa spočinul i na něm. To jistě neplatí o obou editorech, z nichž Miloš Zelenka se tomuto tématu věnuje po léta a je jen škoda, že připravenou monografii o Jakobsonovi po event. doplněních a úpravách už dávno nevydal. Roman Jakobson toto dílo sice těsně po válce chystal pro nové vydání a u vědomí jeho nedokonalosti je chtěl upravit a doplnit, ale k tomu již nikdy nedošlo. Nakonec je nezařadil ani do svých sebraných spisů, opakuje tím postupy některých českých autorů – i v tom byl R. Jakobson skutečným Čechem.

Editoři a autoři vytvořili ve své rozsáhlé úvodní studii (*Válečný spis Romana Jakobsona – mezi strukturální lingvistikou, slavistikou a politizující ideologií*) vlastně malou jakobsonovskou monografii, v jejímž centru stojí toto dílo, k němuž se v jejich pojednání sbíhá větší na výkladových nitkách. Důležité je, že dodrželi staré tacitovské „sine ira et studio“, když už sám Jakobson, jak autoři citují literaturu, se v tomto spise přidržel spíše něčeho jiného („cum ira et studio“). Při mnohosti látky a velkém počtu různých interpretací, i když stále nechávají promlouvat prameny a různé názory, lze, obrazně řečeno, o každé větě vést diskuse; tak je text obou autorů nasycen údaji i analýzami.

Edice nese všechny znaky výborně zvládnuté vědecké práce: ediční pravidla, komentáře psané se značnou akribií, medailony klíčových postav a celý kontext Jakobsonova válečného spisu, tedy jejich vlastní předmluva, edice díla a hlavně rozsáhlá exilová polemika i další přílohy, včetně textu Jakobsonova projevu při udělení čestného doktorátu brněnské univerzity, ukázaly Jakobsonovo dílo jako významné. Byl opravdu prozíravý již dnes zvěčnělý Ivo Osolsobě, když v brněnském jakobsonovském svazku z roku 1996, jehož edici jsem tehdy za velkých potíží zajistil, uvedl, že lituje, že Jakobsonovi až příliš brutálně řekl svůj negativní názor na jeho reedici. Jako by s podobnou intuicí, s jakou Jakobson psal své dílo, vycítil, že obsahuje něco podstatného; Osolsobě tvrdí, že jde o nutnost zaznamenat každý projev Jakobsonovy geniality. Ve svém díle ukázal Jakobson, samozřejmě s jistou ideologickou zaslepeností, na vývoj „československé“ ideje od Velké Moravy zhruba po slavné dílo Bohuslava Balbína, tj. po 17. století. Velká Morava, přemyslovské Čechy, různé vývojové peripetie až po vrchol v lucemburské Praze, přes německou kolonizaci a německé zalidňování českých měst. Samozřejmě, je to zaujaté: Jakobson bere v úvahu spíše jen negativní věci česko-německého vztahu, tedy především ono „potýkání“, méně již „stýkání“, ale ukázal obnaženě jako červenou nit linii slovanско-germánského, resp. česko-německého staletého zápasu, v němž Slované podléhali genocidě – často pod pláštěm christianizace – a uchovali se pouze v ostrůvcích také díky své péči o tradici, tedy o své kořeny. Dějiny ukazují, že se tu Jakobson ve své intuici nemýlil a že hnutí kořenů, resp. jejich vyvracení je nejlepší cestou k likvidaci jazyka, státu i celého národního společenství. Především Jakobsonův spis ukazuje na důležitost jazyka, jeho textových produktů a filologie jako vědy o nich v lidském bytí a v životě národní komunity. Řekl bych, že Jakobson, nehledě na to, že nebyl v USA nejlépe bibliograficky a jinak materiálově vybaven, že jeho pero nesl hněv a zaujatost v době silícího nacistického teroru, ukázal na podstatné rysy českých a také německých dějin, v nichž upozornil na organický vývoj od tradice velkoněmectví k nacismu. Toto krátké spojení mu mnozí polemici vytýkali, tedy že němectví a velkoněmectví bezprostředně spojuje s nacismem,

ale v tom má zjevně pravdu, i když nejde o jevy identické: sami nacisté často a záměrně k těmto spojům odkazovali. Jakobson je v tomto spise jistě hyperbolický, ale jak doložila polemika v letech 1943–1944, již se zúčastnili Stanislav Budín, Josef L. Hromádka, Adolf Hoffmeister, Jiří Voskovec, Eduard Goldstücker a Otakar Odložilík, musel mluvit výrazně, aby jeho hlas nebyl oslyšen. Nehledě na vědecké nedostatky, emoci a menší míru zdrženlivosti, propagandistický ráz spisu a jakobsonovskou „ideologii“, již tu editoři přesně vysvětlují, uchovává si svůj význam i v době své vědecké reedice a doba pro ni nebyla vybrána špatně.

Podstatným výsledkem práce obou editorů je tedy sama edice, vychází jakobsonovská studie („malá monografie“), série exilové polemiky o díle, její zhodnocení a celá faktografická výbava (medailony, literatura apod.) Editoři studie došli k závěru, že *Moudrost starých Čechů* se nevymyká z organického vývoje Jakobsonovy tvorby, že má své kořeny v jeho tvorbě zejména 30. let, že ani neprotiřečí strukturalismu, který měl podobné postupy ve své inventáři. Zůstává několik otázek, mimo jiné:

- 1) Proč se Jakobson k svému spisu již nevrátil? Těch faktorů tam muselo být víc a jistě v tom sehrála svou úlohu i studená válka a sovětská invaze do Československa v roce 1968. Postoj oficiální Ameriky, jak vím z autopsie roku 1993, k Jakobsonovi byl a asi zůstává do značné míry ambivalentní.
- 2) Je jeho dílo skutečně jen znamením tehdejší rozbourané doby, výtvozem rozhněvaného génia, který byl v mládí silně proněmecký, Čechům vytykal nacionalismus, brojil proti českému proti němčině zaměřenému jazykovému purismu, žil vlastně do značné míry nikoli v české, ale německé Praze (ne vlastní vinou, ale vinou českého izolacionismu), ale potom musel své postoje změnit, nebo má dosud i věčný význam?
- 3) Lze souhlasit s tím, že dílo má i dnes více významů?⁶

Dalo by se říci, že jakousi nepřímou verifikací starého Jakobsonova spisu, oživeného uvedenou reedicí, je **vydání německých textů o Čechách a Češích z pera proslulé historičky Evy Hahnové**.⁷ Jde o více než sedmisetstránkovou knihu známé autorky, která v roce 1968 odešla do Německa a studovala tak postupně v Praze, Stuttgartu a na London School of Economics and Political Sciences, v letech 1981–1999 pracovala v Collegiu Carolinu v Mnichově, později v Oldenburgu. Velký ohlas vzbudila německy psaná publikace vytvořená společně s jejím manželem Hansem Henningem Hahnem o německé kolektivní paměti let 1939–1949. Nutno podotknout, že to byla ona, kdo se nebála v devadesátých letech 20. století ukázat na historicitu česko-německých vztahů,

6 Viz naši rec.: *Moudrost starých Čechů. Komentovaná edice s navazující exilovou polemikou*. Roman Jakobson: *Moudrost starých Čechů. Komentovaná edice s navazující exilovou polemikou*. Eds. Tomáš Hermann – Miloš Zelenka. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Pavel Mervart, 2015. Proudy 2015, 1. http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2015/1/pospasil_moudrost_starých_čechu.php#articleBegin

7 HAHNOVÁ, Eva (ed.): *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích*. Praha: Academia, 2014. Viz naši rec.: *Spoza Moravy*. Eva Hahnová: *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích*. Praha: Academia, 2014. Velká válka a areálové souvislosti. Kultura, literatura a kulturní historie slovanských národů. Ed. Václav Štěpánek. Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 5, edice Brno – Bělehrad. Brno: Masarykova univerzita, 2014. Igor Hochel: *Muchy (v trefom roku okupácie)*. Bratislava: MilaniuM, 2013. Slovenské pohľady, 2016, č. 9, s. 149–152.

zásadně neretuškovala a „nemodernizovala“ účelově dějiny, viděla česko-německé vztahy nepřikrášleně jako činy historie, jež nelze změnit ani různými lacinými gesty. Současně však nahlížela na nacionalismus jako slepou uličku, na neustálé budování stereotypů jako na cestu nikam, na nutnost studovat dějiny realisticky a snažit se z nich poučit a na jejich základě chápat i dnešní činy. Pro jiné národy a jiné vztahy by to mohl být dobrý podnět (vztahy slovensko-maďarské, česko-slovensko-polské, ale i jiné). Na konci své superknihy píše o jejím smyslu: „*Slova nezabýjejí, ale mohou se stát inspirací a instrumentem vražd. Německá historicko-politická rétorika 19. a 20. století nebyla jevem sui generis, ale některé její specifické formy se jím staly. Z české perspektivy by bylo nemoudré jak opakovat bezmyšlenkovitě německé stereotypy, tak je i sebevztahovačně vnímat jako výraz toho, co nám Němci udělali, či důkaz toho, že, nás chtěli vyhubit. Politická reprezentace německého obyvatelstva v českých zemích se v moderních dějinách jistě nevyznamenala obdivuhodnou moudrostí, jak tato antologie zpřítomňuje. Nacistické rozbití Československa mělo tragické následky, a mnozí Němci skutečně chtěli vyhubit český národ. Znalost kdysi páchaných zločinů je nezbytným předpokladem k orientaci v někdejším dění...*“⁸

Rámcování dvěma jmény není náhodné: není asi osobností, jež by byly německému prostředí nakloněnější, dobře mu rozuměli a byly schopni ho citlivě vnímat a pochopit, ale také nebylo osobností více německými vládnoucími kruhy nenáviděných – nebo snad právě proto, že své věci dobře rozuměly a byli ochotni k jednání a ústupkům, čímž vlastně oddalovaly provedení radikálních deportačních a genocidních záměrů. Texty začínají revolučním rokem 1848, kdy šlo o opětovné zapojení českého prostoru do svazku obnovovaného Německa a kdy se Češi přidrželi mocnářství, jež se jim však nijak neodvděčilo. Již zde zaujímají významné místo Židé a jejich česko-německá problematika. Najdeme tu postupně i koncepcce marxismu, německé plány na to, co s habsburskou říší, klíčová je otázka česko-německá i v Československu, vznik Henleinovy Sudetoněmecké strany, nacismus a vše, co známe z dějepisu. Ale dotek těchto autentických textů, z nichž dodnes mrazí, i to, jak se prezentoval v dokumentech po roce 1989, o doslova hraběcích radách českému národu, problémech tzv. Benešových dekretů – to je stále to, co zůstává obrovskou zátěží. Rozbití Československa, německé zločiny páchané v protektorátu na Čechách, genocidní plány nerealizované jen díky spojencům a zejména rychlému postupu Sovětské armády, transfer německého obyvatelstva i tzv. divoký odsun, přičemž se zapomíná na vyhánění Čechů ze Sudet od října 1938, později zase na odsun Čechů ze Slovenské republiky po 14. 3. 1939 (podle ministra vnitra Alexandra Macha bylo třeba především řešit českou a židovskou otázku) – to jsou dějinné události, které nejsou dosud mrtvé a třeba na ně pohlížet jako na historické, ale současně je nezatačovat do pozadí, nezamlčovat a nemlžit – mohou se totiž stát důležitým poučením pro přítomnost i budoucnost. K tomu ostatně autorka směřuje všemi svými dokumentárně pojatými publikacemi, z nichž zatím nejnovější vyšla v roce 2015.⁹ Soubor textů do značné míry dal za pravdu Jakobsonovi v tom smyslu, že postoje k Čechům vyjadřované v německých textech mají

8 Ibidem, s. 641–642.

9 HAHNOVÁ, Eva: *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Čechách v dějinách 20. století*. Praha: Academia, 2015. Viz naši recenzi: Proudý, 2015, 1. http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2015/1/pospisl_dlouhe_stiny_predsudku.php#articleBegin

dlouhou kontinuitu a nevznikly až v době nacismu, že právě tehdy vyvěrají z hlubokých pramenů, i když Hahnová – na rozdíl od Jakobsona – nejde až do středověku.

Slovanské otázky se dotýkají také **dvě publikace M. C. Putny**.¹⁰ Autorovi nikdy nechybělo a nechybí sebevědomí a mediální pozornost k jeho knihám podporovaným z nejrůznějších státních grantů, jejich i obchodní úspěch a takřka jednoznačně nadšené přijetí – snad až na řídkou výjimku – se tu projevuje již v tom, kam sama sebe zařazuje do série českých pohledů na Rusko, kde si zvolil linii Havlíček – Masaryk. Již zde začíná to, co bychom mohli nazvat posunutým pohledem nebo jednostranným čtením. V české tradici převládá z dané linie ze souvislostí vyčleněný kritický postoj Havlíčka k ruským poměrům a je to pravda. Ale čtení Havlíčka nesmí být jednostranné a vytržené z času a prostoru: současně totiž uviděl, stejně jako autor havlíčkovské monografie Masaryk v Rusku jakýsi model a na jeho pozadí vytvářel i české věci a není to jen Nestorův letopis v Křtu svatého Vladimíra. Bylo by příliš laciné vidět Havlíčkův význam v české rusistice jen v jeho kritickém postoji, jenž byl ještě kontextově vymezen. Především: Havlíčkův pohled není ideologicky apriorní, ale eklektický v tom nejlepší slova smyslu, stejně jako Masarykův. Jinak řečeno: v Rusku uviděl mnohem vypoukleji problémy své široké vlasti – Rakouska – i českou otázku, uviděl je na tomto pozadí mnohem zřetelněji v jejich kladech i záporech a neváhal použít ruský nebo východoslovanský materiál k jejich traktování. Rusko Havlíčka především ohromilo různými úkazy, včetně toho, že se zde čeština přednáší na univerzitě a že mohl být přítomen zkoušce z češtiny: zde měla čeština a tím i Češi alespoň v akademickém prostředí – své pevné místo. Zde se setkáváme s opakováním staré chyby, která absolutizuje Havlíčkův tzv. kritický pohled na Rusko. Jestliže vyjdeme z Putnova hodnocení Ruska jako něčeho, co nemá jen jednu podobu, je zřejmé, že Havlíčkův kritický pohled (ale kritický neznamená jen negativní) na Rusko bychom lépe pochopili podle toho, kde se v Rusku pohyboval. Je známo, že Rusko v jeho ideové heterogenitě poznat za relativně krátkou dobu nejen nemohl, ale ani se o to nijak zvlášť nesnažil: poznal jen slavjanofilský, názorově nikoli zcela jednotný, spíše značně heterogenní moskevský kruh a Gogol – alespoň soudě podle Vybraných míst z korespondence s přáteli – mu byl názorově blízko. Jinak řečeno: linie Havlíček – Masaryk – Putna je spíše čerchovaná a každý z autorů této „velké trojky“, vykládá Rusko poněkud jinak a na základě jiných znalostí. Proslulá Uvarovova trojjediná formule jako znak ruského imperialismu je v Putnově výkladu podlomena tím, že Rusko prý nebylo jen jedno a že nemělo jednu identitu. Ale ani to bych nebral jako nějakou nevýhodu: kdo má identitu stále stejnou? Snad USA nebo Velká Británie či dokonce Česká republika nebo Polsko? Nopak se někdy soudí, že ona vícezdrojovost je spíše silou než slabostí a že tato jen zdánlivá dezintegrita není nic jen negativního. Myšlenku analogického vývoje moderní ruské pravoslavné církve a evropské katolické kultury (s. 20, ta formulace je dost zvláštní) pokládá autor za původní přínos své knihy, když předtím ji řadí do opravdu širokých souvislostí kulturní historiografie, postkoloniální historie, areálové historie (o areálových studiích bych měl něco vědět), „zkřížené historie“ (histoire croisée). Dalo by se tedy říci, že jde o dílo takřka epochální: i když tu originálního není zdaleka tak mnoho, jak by se někomu

10 PUTNA, Martin C.: *Obrazy z kulturních dějin ruské religiozity*. Praha: Vyšehrad, 2015. Viz náš příspěvek *Autoritativní obrasy Ruska jako vzorek českého prostoru a času*. *Novaja rusistika*, 2015, č. 1, s. 48–61.

mohlo zdát (je to spíše tím, že Rusko bylo, je a z různých důvodů bude u nás do značné míry „terra incognita“, nebo – přesněji řečeno – zemí, kterou známe jen povrchně a hlavně ideologicky, a to pokaždé jinak), ale je to inteligentní průvodce po ruské zemi, jenž nyní může sloužit a zdá se, že již slouží, jako učebnice Ruska. Pokračuje se tak v tradici vyhraněných pohledů na tuto zemi, ale k tomu se ještě – pokud mi to bude dovoleno – vrátím někdy v budoucnu na širší ploše. Konceptce „obrazů“ v Havlíčkově duchu navazující na řadu jiných „obrazů“ a také na autorovu vlastní knihu *Obrazy z kulturních dějin americké religiozity*¹¹ je jistě užitečná tím, že autora nespojuje k vytváření posloupného a vnitřně skloubeného, kauzálně provázaného výkladu, ale k vyprávění příběhu nebo příběhů, jak je to dnes módou a zvykem od časů americké metahistorie a narativní historie Haydena Whitea (nar. 1928), jak jsme o ní kdysi na počátku sedmdesátých let minulého století – ještě bez souvislostí postmoderních – recenzně informovali¹², nebo dokonce snad u nás od časů Palackého a v Rusku od „posledního letopisce“ N. M. Karamzina či dokonce středověkých kronikářů. Opomenutím onoho „zastaralého“, pozitivistického, kauzálního a přísně verifikovaného výkladu však dějiny jakékoli, tedy i kulturní, náboženské nebo literární ztrácejí něco ze své přesvědčivosti, neboť každý si vypráví svůj příběh a verifikace je jeho součástí, tedy nemusí podléhat přísné zkoušce fakty.

Putnova kniha o Rusku přichází právě včas, jakoby na společenskou objednávku v souvislosti s konkrétními událostmi na Ukrajině a se zauzlením vztahů mezi různými státy – a to nejen ve východní Evropě. V tom ji lze doporučit jako dobré, kultivované čtení studentům, rusistům, ale i všem, kteří se zajímají o tyto věci. Na druhé straně mám za to, že jde o vyhraněný pohled, který má ukázat Rusko jako něco rozkolísaného, nejistého, umělého nebo prostě záporného, despotického, ale to je jen část pravdy. Ukrajinu staví proti Rusku jako vývojovou alternativu, jako naději Západu, neboť k Západu patří. Proč ne? Historie to potvrzuje, stejně tak však potvrzuje i její úzké vztahy k Východu: nic totiž nelze beztrestně retušovat a přání je zde otce myšlenky. Dávat za vzor jednu zemi druhé není nejlepší postup, jak to činí autor v posledním odstavci své knihy, když dává Ukrajinu Rusku za vzor a spatřuje v ní naději v jiné Rusko: žádná jinonárodní inspirace není marná, ale každá země si svoje problémy musí vyřešit sama a mezinárodní společenství tomu může jen napomáhat; různé vývozy revolucí, způsobu života, společenských systémů apod. neměly zatím nikdy trvalé výsledky a spíše se obracely proti jeho původcům: současný svět to jen potvrzuje.

V podstatě skoro současně se na našem knižním trhu objevila kniha Františka Kautmana (1927–2016 – autor mi ji ještě stačil osobně věnovat a přečíst si některé jednoznačně kladné recenze) *O českou národní identitu*.¹³ Autor zde vyjadřuje své názory a s mnoha z nich nemusíme souhlasit, ale v soudech je obezřetný, formuluje brilantně a argumentovaně, přesně, není předpojatý, nemá apriorní cíle, nezastává žádnou ideologii, chce dojít „do samoj suti“ (Pasternak). Jeho výklad je v podstatě chronologický, kauzálně provázaný. Ani toto schematické srovnání však nesnižuje hodnotu Putnovy knihy i jako

11 PUTNA, Martin C.: *Obrazy z kulturních dějin americké religiozity*. Praha: Vyšehrad, 2010.

12 POSPÍŠIL, Ivo: *The Writing of History. Literary Form and Historical Understanding*. University of Wisconsin 1978. Donald Fanger, Gogol and His Reader. Stanford 1978. Recenze. SPFFBU, D 30, 1983, s. 105–106.

13 KAUTMAN, František: *O českou národní identitu*. Praha: Pulchra, 2015.

východiska další diskuse. Rád bych totiž věřil, že kniha by mohla debatu vyvolat, ale jsem skeptický, že by se jí mohli zúčastnit nositelé různých názorů; bude to však jednoho dne nutné. Samostatnou kapitolu tvoří autorův vztah k rusistice a k tomu, jak má vypadat český rusista a jaký má mít postoj k ruským věcem. To by si zasloužilo samostatnou srovnávací analýzu...

Putnova **komentovaná edice Kollárovy Slávy dcery**,¹⁴ jež by si zasloužila rozsáhlejší reflexi nezaujatého odborníka na příslušné období české literatury (neboť odborníci na určitá historická období vývoje české literatury by jistě měli co dodat, jako to učinili kdysi – často neoficiálně – k Macurovu *Znamení zrodu*¹⁵), přináší ještě předtím podobný postup: tedy snahu ukázat zkoumaný jev jako výkladově deformovaný, a proto si žádající nového výkladu. *Slávy dcera* viděná jako text mezi panslavistickým mýtem (spíše by se hodilo napsat „panslovanským“) a kulturní historií je především falešný předpoklad: „mýtem“ je tedy spíše toto Putново východisko.

I výročí **první světové války zvané tehdy Velká** přináší otázky a odpovědi spojené s otázkou slovanského světa a jeho identity.¹⁶ Brněnští slavisté ve spolupráci se slavisty a balkanisty z Bělehradské univerzity vytvořili svazek, který pohlíží na světovou válku, obrovské to selhání evropské a světové politiky a především socialistických a sociálnědemokratických stran otvírajících tak dveře radikálnímu komunismu, jež ještě v roce 1913 přisahaly na věčný mír, z pozice kultury, kulturních dějin, jazyka a literatury. Neboť to vše je podstatné, možná ještě podstatnější než kategorie historické a politické: stojí u kořenů všeho, co tehdy hýbalo světem, lásky i nenávisti, smířlivosti i nesmířitelnosti, národní emancipace, svobodomyšlnosti i nacionalismu a šovinismu, v němž si začali všichni libovat nad jatkami, jaké svět ještě nepoznal. Válečná doba zrodila tři důležité knihy: Berďajevovu *Duši Ruska* (1915), Naumannovu *Střední Evropu* (1915) a Leninovu analýzu *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu* (1916). První dvě knihy jsou apoteózou války, pokaždé z jiného názorového úhlu a s jinou strukturou i rozsahem (Berďajevova brožura oproti Neumannově důkladné pruské analýze ekonomiky a vojenství). Nikolaj Berďajev ukazuje na mesianistickou úlohu Ruska, které se válkou očistí a procítí silněji svůj mužský princip na úkor dosud vládnoucího ženského, Friedrich Naumann navrhuje restrukturalizaci Rakouska-Uherska a potlačení Slovanů jako cestu k ovládnutí kontinentální Evropy. Leninova „populární črta“ radikálně zdůrazňuje politicko-ekonomické podloží válečného konfliktu ve známých tezích definujících imperialismus, jež je vlastní příčinou válečného konfliktu. Všechny tři knihy ponechám raději bez kritického komentáře – to za nás v různých dobách různě – učinili už jiní. To, co je samozřejmé: 1) Velká válka se vyvinula ze spodního proudu lokálních konfliktů sahajících až k počátku 20. století a snad ještě mnohem dále. Předcházely jí boxerské povstání v Číně (1899–1901), anglo-búrská válka (1880–1902), rusko-japonská válka (1904–1905) a balkánské války (1912–1913). 2) Velká

14 KOLLÁR, Jan: *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích*. PUTNA, Martin C.: *Překlad a výklad Slávydcery z panslavistického mýtu do kulturní historie*. Praha: Academia, 2014.

15 MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ*. Praha: Československý spisovatel, 1983. 2. vyd. Jinočany: H&H, 1995.

16 *Velká válka a areálové souvislosti. Kultura, literatura a kulturní historie slovanských národů*. Ed. Václav Štěpánek. Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 5. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

válka ukázala na katastrofální selhání politických a kulturních elit, politicky zejména těch, jejichž program takové válce odporoval: sociálních demokratů a socialistů; to usnadnilo radikalizaci hnutí, vznik komunistických frakcí a stran, jež potom dále určovaly charakter celého 20. století. Na počátku byla radikální frakce ruských sociálních demokratů – bolševici. Bylo řečeno: selhání politických a kulturních elit; většina spisovatelů byla pro válku nebo alespoň ji respektovala a nevyjadřovala se proti ní a byli to lidé dříve zcela protikladných názorů. Válka je samozřejmě zločinem proti člověku a lidskému rodu vyvolaná člověkem a lidmi; současně je to však prostředek řešení, byť dočasného, sporů a konfliktů, nového rozdělení světové moci, žádoucího úbytku populace a nové energie a formulování nových cílů: řečeno IT terminologií, je to světový restart. To je také motivace toho, že mír byl, je a asi i bude jen různě dlouhým mezidobím mezi dvěma (světovými) válkami. Kdo si válku jako prostředek řešení sporů vždy přál a přeje, už bylo také řečeno: některé vládnoucí kruhy, které se z důvodů hájení vlastních zájmů a kvůli neschopnosti rozumně vládnout a řídit svět mírovými prostředky a v důsledku vlastních vnitřních sporů většinou ekonomické povahy musí k tomuto prostředku uchýlit. Jsou vyznavači fatality války – i té velké/světové – jako určitého přírodního zákona; jiní si myslí, že války – i tzv. velké/světové – lze odvrátit.

Badatelé se zabývali různými tématy: neúspěšnými mírovými návrhy a pokusy a smír (Srbsko-Rakousko-Uhersko), osudy spisovatelů za války, válečnými texty (Richard Weiner), ale také důsledky historických okolností, které vzaly svůj počátek a zkomplikovaly se právě v důsledku války (dějiny národních literatur, světová literatura a slovanské literatury, problémy jazykové modifikace apod.). Ukazuje se, že válka měla obrovské konsekvence a totálně změnila svět. Výsledkem byly další válka a další fatální změny, které vedly k studené válce a desítkám malých horkých válek – to trvá dodnes a ještě se to horečně stupňuje: domýšlet to dál není pro duševní rovnováhu dobré. Nicméně spor o Slovany a jejich roli v Evropě a ve světě se nakonec ocitl v jádře celého konfliktu.

Ústav slavistiky na Masarykově univerzitě se zabývá problematikou širších souvislostí slovanského světa systematicky. Svědčí o tom i další publikace, když nepočítám pravidelně ročně vydávané česko-slovenské svazky série Brněnské texty k slovakistice. Nyní jde o kolektivní **monografie o aktuální slavistice a o střední Evropě a metodice výuky jihoslovanských jazyků**.¹⁷ Všechny knihy ukazují na důležitost slovanského faktoru a vědomí slovanského jazykově kulturního celku.

Konec osmdesátých let 20. století spojený s totálními proměnami bipolárního světa,

17 *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Kolektivní monografie. Ed. Ivo Pospíšil. Brno: Jan Sojnek – nakladatelství Galium, 2015, s. 9–20; *Aktuální problémy současné slavistiky (Jazyk – literatura – kultura – politika)*. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka – Anna Zelenková. Vychází péčí České asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky FF MU a Slavistickou společností Franka Wollmana. Věnováno památce českého slavisty Slavomíra Wollmana. Brno: Jan Sojnek – nakladatelství Galium, 2015, s. 4–5. Viz naše studie v nich: *Střední Evropa: posuny důrazu*. In: *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Kolektivní monografie. Ed. Ivo Pospíšil. Brno: Jan Sojnek – nakladatelství Galium, 2015, s. 9–20; *Nezbytí revizí a přehodnocování sine ira et studio aneb Vracení dítěte do vaničky*. In: *Aktuální problémy současné slavistiky (Jazyk – literatura – kultura – politika)*. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka – Anna Zelenková. Brno: Jan Sojnek – nakladatelství Galium, 2015, s. 29–46; KREJČÍ, Pavel – KREJČOVÁ, Elena a kol.: *Výuka jihoslovanských jazyků a literatur v dnešní Evropě*. Brno: Česká asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky FF MU a Bulharským kulturním institutem v Praze, 2015.

s koncem tzv. socialistického tábora, Rady vzájemné hospodářské pomoci a Varšavské smlouvy a posléze s rozpadem SSSR přinesl i revizi pohledů na historii, a to pochopitelně nejradikálnější právě v zemích tzv. východní Evropy (fakticky střední, jihovýchodní a východní), tzv. sovětských satelitů, ale i zemí spojených se sovětským vlivem volněji (Rumunsko, Albánie, bývalá Jugoslávie). Jak to obvykle bývá, s vaničkou se – obrazně řečeno – vylévá i dítě. Stupeň radikalismu tohoto přehodnocování, které někdy bylo pouhým mechanickým hodnotovým přepólováním, se řídilo ideologií, nebo spíše shlukem názorů vyslovovaných ad hoc, nových vládnoucích skupin a politických stran. Šlo zejména o totální přepólování hodnotových hierarchií: nejprve bylo povlovné, plíživé, později nabralo ostřejší kurz související s novou legislativou: nové zákony reagovaly na vývoj let 1948–1989, ale nenarušovaly právní kontinuitu; byly však zvoleny různé nápravné a opravné prostředky. Problémy právní kontinuity a diskontinuity a jejich stupně dělají starosti: všude nebylo možné postupovat s maximální radikalitou, jako tomu bylo např. v bývalém sovětském Pobaltí, tedy v Estonsku, Lotyšsku a na Litvě, např. v případě samostatného Slovenska (1939–1945) by právní kontinuita s první Slovenskou republikou (Slovanským štátem) znamenala značné komplikace zejména v mezinárodních vztazích, např. válku s USA, Velkou Británií, Francií a Ruskou federací jako nástupnickým státem SSSR a připojení země k táboru v druhé světové válce poraženému, ale řešil se přitom proces arizace, holokaustu, event. poválečného pogromu na Židy (Topolčany, září 1945 – podobné pogromy po roce 1945 byly i v polských Kielcích a maďarském Miskolci/Miškovci). Totální právní diskontinuita s tzv. komunistickým režimem by se týkala např. i vzdělání v letech 1948–1989, což by se citelně dotklo i mocenských elit po roce 1989. Tyto souvislosti se mediálně příliš nepřipomínají. Toto přehodnocení se týkalo řady historických osobností: nejprve přirozeně vysloveně komunistických funkcionářů, jako byli Klement Gottwald nebo Antonín Zápotocký, později i Edvarda Beneše a T. G. Masaryka: Benešovi se vytykalo přijetí mnichovského ultimáta, pozdější orientaci na SSSR, odsun/vyhnání sudetských Němců; tzv. Benešovy dekrety, tedy dekrety prezidenta republiky, jsou účelově omezovány na tento diskutabilní akt – a nakonec kapitulace před komunisty v roce 1948, Masarykovi zase jeho „levicovost“, rozbití Rakouska-Uherska, protiklerikální postoje, radikální pozemková reforma, i když oproti Benešovi to bylo přece jen méně významné (pro poučení můžeme jít přímo k Benešovým textům a projevům let 1944–1948: tam najdeme i řadu úvah mířících k budoucnosti: různé nacionalistické síly a jejich dlouhodobé, přímo staleté strategie znal prezident jako skutečný politik s mnohaletými zkušenostmi opravdu dobře).

Po dvaceti letech přichází doba vracení dítěte do vaničky, tedy nikoli zase obrat o 180 stupňů, ale kritické přehodnocování akcentů, strážlivější a věcnější postoje, uměřenější a racionálnější pohled na dějiny a události, diferencovanější typologie režimů. A ovšem zásadním úkolem pro vědy a vědce zůstává v souvislosti s tím také hodnocení období po roce 1989, ale není tu ještě nezbytný časový odstup a nadhled a také nutná odvaha. V rámci těchto úvah hraje slovanská otázka nebo vědomí slovanského celku nebo prostoru či světa důležitou roli a nutno na ně vztáhnout podobné zásady jako na jednotlivé problémy: kritičnost, důslednou faktografii, tedy nikoli historiografickou „příběhovost“, volné vyprávění, ale přísnou akribii, jež se projevila v řadě publikací, jež jsem ve svém

příspěvku zmínil.¹⁸

To se týká i **střední Evropy**. Střední Evropu třeba demytizovat: není to návrat k monarchii ani obecně do minulosti, naopak: dát jí pravdivý rozměr, nezneužívat sám pojem k expanzivním cílům, střední Evropu budovat jako heterogenní, pluralitní kulturně politický prostor, který vstřebává vše podnětné ze všech světových stran, prostor tolerantní, jenž umí naslouchat i drtivě menšinovým hlasům dát střední Evropě její syntetickou a smířlivou tvář. To však znamená neretušovat staré křivdy a rozpory, říkat si to, co reálně cítíme, vyznávat národní tradice, ale snažit se druhého pochopit, aniž bych kdokoli ustupoval ze svých pozic získaných národní zkušeností.

Střední Evropa není Západ ani Východ, jinak by se jí neříkalo „střední“: politicky a vojensky může patřit k tomu nebo onomu bloku nebo seskupení, ale pochopit ji znamená vyjít z hlubinných sil, které se projevují i nyní na povrchu. Střední Evropa je sama sebou: je rozdírána starými i novými rozpory, jež často vystupují na povrch jako skvrna oleje: polsko-české, česko-německé, polsko-německé, slovensko-maďarské, rakousko-italské, rumunsko-maďarské atd. Zamlčování této skutečnosti je největší chybou; tedy: nebudovat falešný obraz vztahů, že jsme všichni odjakživa přátelé – poučit se z příčin sporů a válek: historii nelze změnit, lze měnit přítomnost a budoucnost. V tomto realismu může být nová role střední Evropy jako areálu, geopolitického a geokulturního prostoru i smysl jejího výzkumu.¹⁹

Jakobsonově koncepci českého prostoru jako mostu mezi Východem a Západem, slovanským a germánsko-románským světem – jakkoli se jí včera i dnes vysmívají jako naivní – odpovídá i exkluzivní postavení české moderní kultury a umění, jež toto spojení přímo vyjadřuje: na jedné straně západní směry přicházející z Francie, ale i z Německa, Velké Británie i Skandinávie, na straně druhé ruská a sovětská moderna a avantgarda, která po ruských revolucích zaplavuje Evropu v podobě konstruktivismu a funkcionalismu. Jako fascinující lze uvést český poetismus a surrealismus. Kniha *Praha avantgardní*²⁰ je topologickým průvodcem po Praze moderního umění rámcovaným léty první Československé republiky (1918–1938), kde najdeme ono skutečné prolínání sovětského avantgardního umění s tradicemi západní Evropy v době, kdy radikální levice tvořila jeden celek ještě před nástupem Stalinovy diktatury, která znamenala návrat k uměleckému konzervatismu. Post factum o tom svědčí především známá kniha z roku 1947.²¹

18 POSPÍŠIL, Ivo: *Nezbytí revizí a přehodnocování sine ira et studio aneb Vracení dítěte do vaničky*. In: Aktuální problémy současné slavistiky (Jazyk – literatura – kultura – politika). Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka – Anna Zelenková. Vychází péčí České asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky FF MU a Slavistickou společností Franka Wollmana. Věnováno památce českého slavisty Slavomíra Wollmana. Brno, 2015, s. 29–46.

19 POSPÍŠIL, Ivo: *Střední Evropa: posuny důrazu*. In: Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí. Kolektivní monografie. Ed. Ivo Pospíšil. Brno: Jan Sojnek – nakladatelství Galium, 2015, s. 9–20.

20 PIORECKÁ, Kateřina – PIORECKÝ, Karel: *Praha avantgardní. Literární průvodce metropolí v letech 1918–1938*. Praha: Academia, 2015.

21 *Střetnutí. Sovětské malířství a současné umění*. V redakci, s úvodem a doslovem O. Mrkvičky. Praha: Vladimír Žikeš, 1947. Viz naši studii *Střetnutí textů a kontextů (na pozadí ohlasů výstavy sovětského malířství v Praze roku 1947)*. In: Text a kontext. Květuše Lepilová a kol. Kolektivní monografie Centra pro další vzdělávání Ústavu slavistiky FF MU a České asociace slavistů. Brno: Repronis, 2013, s. 111–118.

Výstava tzv. oficiálního sovětského malířství, jejíž vernisáž se konala 23. 4. 1947 v Praze a na níž se objevila díla tzv. socialistického realismu, a to A. Gerasimova, S. Gerasimova, A. Dejnek a A. Plastova, vzbudila obrovskou pozornost a byla v tisku široce reflektována. Především způsobilo zděšení, když se potvrdilo to, co prozradili již dávno znalci sovětské situace za Stalinovy diktatury: návrat k akademismu, k pokleslému umění, totální zavržení avantgardy a všeho tzv. moderního. To na druhé straně vyvolalo nadšení nejen těch, kteří vítali vše, co přicházelo ze země, kde zítra již znamená včera, ale hlavně konzervativců: komunistické bylo u nás tehdy spojováno jednoznačně a taky ze setrvačnosti s avantgardou, nikoli s napodobováním klasického realismu s revolučním obsahem, jak býval někdy socialistický realismus definován. Také účast českých komunistů-surrealistů na setkáních v SSSR, např. v Charkově, ukazovala ne to, že mezi českými a československými tzv. salonními komunisty převažoval stále trockismus s Leninovou a Trockého orientací na světovou revoluci, jenž se však už v nové situaci přežil. Socialistický realismus se postupně stával mnohem užším směrem než proklamace z roku 1934, nejen v podání N. Bucharina, ale i v referátu M. Gorkého.²² Vzniká tak zdánlivě paradoxní situace: ti, kteří vítali sovětské umění jako umění avantgardní, byli výstavou oficiálních malířů zobrazujících např. účastníky teheránské konference (1943) doslova vyděšeni, jiní, kteří avantgardu vždy odmítali (také z důvodů politických) jako lidé pravicově konzervativní, byli naopak nadšeni, neboť Stalinův SSSR jim svou autoritou po druhé světové válce potvrdil jejich pravdu. Ohlasů na výstavu sovětského malířství se ujal nakladatel Vladimír Žikeš a vydal pod vícevýznamovým názvem *Střetnutí*.²³

Situace byla dobově značně delikátní: vše sovětské muselo být již tehdy chváleno nebo kritizováno jen velmi opatrně, aby se netýkalo země a jejího vnitřního uspořádání: Stalin byl – oprávněně i neoprávněně (někdy se jeho úloha zveličuje, jindy se zase zcela neguje) – hrdinou války, budovatelem země, o politických procesech a gulazích se nehovořilo. Lze říci, že koncepce svazku je velmi taktická a z tohoto hlediska připomíná známou knihu Břetislava Palkovského z roku 1936²⁴: na jedné straně v podstatě objektivistický

22 Podrobněji o těchto peripetiích viz mj. ZAHŘÁDKA, Miroslav: *Dogmata a živý literární proces. Jak vznikala úzká norma socialistického realismu a jak s ní ruská literatura bojovala*. Olomouc: Miroslav Zahrádka, 1992.

23 *Střetnutí*. Op. cit., 1947.

24 PALKOVSKÝ, Břetislav: *Za sovětskou civilizací*. Praha: Orbis, 1936. Viz naši studie: *Střední Evropa a Rusko: pohledy, recepce, průniky*. In: *Střední Evropa jako kulturní průsečík a Slované: tradice – perspektivy – úskalí (několik vybraných okruhů)*. Spoluautor a editor. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2011, s. 61–113; *K civilizační roli Ruska a SSSR: Vasilij A. Žukovskij – Ludovít Štír, Břetislav Palkovský*. In: *Areál Ruska ve světle historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury*. Eds. Ivo Pospíšil – Josef Šaur. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 139–156. Břetislav Palkovský (1888–1978) byl český historik a literát, v meziválečném období poměrně vlivný a známý, účastník londýnského odboje. Dnes o něm mnoho českých historiků ani neví. V roce 1923 je autorem soupisu díla Maxe Švabinského, zabývá se bankovníctvím a měnou ve spisku *Národní banka československá a náprava měny* (Praha: Vesmír, 1925), píše i řadu politologických a obecně kulturních textů: *Hostitel z továrny na absolutno* (In memoriam Karla Čapka. Praha, 1938), *Kritické metody historika J. Slavíka. Příspěvek k metodologii vědecké a politické české kritiky* (V Praze: vl. nákl., 1938), také klíčovou knihu *Za sovětskou civilizací* (Praha: vl. nákl., Orbis, 1936), píše dokonce propagační divadelní hru *Strach jde světem* (Praha: Václav Petr, 1938). Obecně lze říci, že ho zajímal německý fašismus a sovětský komunismus a vše, co s nimi souviselo. To se projevilo i v jeho pracích napsaných nebo vydaných v Londýně: *Rozcestí: politické úvahy z těžkých dob* (Londýn: Nová svoboda, 1941), *Pevnost Londýn: 1940–1941* (London: Trinity Press, 1945), *Nacistický právní řád* (Londýn:

přístup, současně však nezamlčováním kritiky a hlavně manifestační přátelství založené na zvláštnosti československé cesty ve všem, tedy i v politice, ekonomice a třeba i výtvarném umění. I českoslovenští komunisté – alespoň někteří – věřili v československou cestu k socialismu, to říkali i jejich politici včetně Klementa Gottwalda. Příkladem podobného zahraničního vnímání situace může být raná kniha budoucího dánského rusisty a bohemisty, jenž v poválečné době studoval v Praze, Eigila Steffensena (1927–2011) *Československý příklad*.²⁵ Vyskytli se však i ti, kteří svůj postoj zakládali na adoraci všeho sovětského: i k výstavě se vyjádřili – podle ředitele pořadatelské Treťjakovské galerie (viz dále) –, že skutečný socialismus je jen ten sovětský. Přesto se zdá, že nakonec po únoru 1948 prosazení sovětské cesty včetně represí bylo spíše vynuceno zvnějšku za účasti domácích spojenců. Sborník ukazuje na to, že nehledě na poválečnou euforii si většina publicistů a kritiků zachovala vlastní úsudek a nezávislost, byť je vyjadřovali opatrně a takticky. Bombastičnost podniku, který byl volným pokračováním pražských oslav stého výročí úmrtí A. S. Puškina v roce 1937, jichž se zúčastnil prezident Edvard Beneš a kde už v předsednictvu nesměli být podle diktátu Moskvy ruští emigranti, byla potvrzena přímou účastí ministra zahraničí Jana Masaryka a školství Jaroslava Stránského; byl zde i tehdejší ředitel Treťjakovské galerie A. Zamoškin, jehož pozdější článek v Moskevské Pravdě ze dne 6. 6., jenž představoval nepokrytý počátek otevřeného sovětského vměšování do československých záležitostí, způsobil další negativní ohlasy.

Kromě novinářů a těch, kteří psali pod značkami a pseudonymy, se tu najdou i hlasy a kritika skutečných odborníků na kulturu i přímo na výtvarné umění. Když pomine-

Nová Svoboda, 1941), *Londýnské epistoły 1940–1945: stati a úvahy* (vydáno u Václava Petra v Praze, 1946), *Sedmý listopad 1917. Ke čtvrtstoletému výročí ruské revoluce* (Londýn: Společnost pro kulturní a hospodářské styky s SSSR v Praze, 1942), divadelní hra *Svítlání* (Londýn, 1942), brožura *Válečný osud jednoho propagačního dramatu* (Londýn, 1940). V jeho bibliografii najdeme však i další pozoruhodné kousky: v roce 1909 tento severomoravský rodák napsal a vydal *Vzpomínku na paní Marii Matulovou, ředitelku průmyslové a měšťanské i obecné školy* (Moravská Ostrava: vI, nákl., 1909) a dvě knihy po roce 1945: monografii *Oskar Kokoschka* (Praha: SNKLHU, 1958) a *Hostitel ze Strže. Vzpomínka na Čapka* (Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středoč. kraje, 1969). V slavné knize *The Munich Crisis 1938. Prelude to World War II* (Eds. Igor Lukeš – Erik Goldstein – Frank Cass and Co. Ltd. London, 1999) je jeho jméno zmiňováno v souvislosti s aktivitou československé inteligence proti přijetí mnichovské dohody. Palkovský v memorandu prezidentu Benešovi z roku 1940 popisuje akci skupiny pražských intelektuálů, jejichž mluvčím byl prof. Zdeněk Nejedlý, kteří po podpisu mnichovské dohody kontaktovali sovětské zastupitelství v Praze se dvěma požadavky: chtěli větší množství sovětských letadel na Slovensku a prohlášení, že SSSR bude bojovat na straně Československa, i když ho opustily jak Británie, tak Francie. I když, jak autor stati v citovaném sborníku *Stalin and Czechoslovakia in 1938–39* ironicky uvádí, vzniklo toto memorandum spíše v prostředí pražské kavárenské bohémy, než v dobře informovaných vojenských kruzích (Můžeme s tím srovnat atmosféru mnichovské a protektorátní Prahy, jak ji ve svých pamětech popisuje Albert Pražák, předseda České národní rady z květnového povstání, viz: PRAŽÁK, Albert: *Politika a revoluce. Paměti*. Eds. Miloš Zelenka – Stanislav Kokoška. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR Praha: Academia, 2004, vědec. red. prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.), sovětská strana nicméně překvapivě odpověděla protiotázkou: akci podminila změnou vlády v Praze, kterou by jmenoval Beneš. Tato vláda by musela vyslat delegaci do Ženevy, kde by proti Hitlerovi požádala o ochranu podle článku 16, tedy že se Československo stalo obětí nevyprovokované agrese. Zásah Sovětského svazu by tak nabyl plné mezinárodní legitimity. Nic z toho se však nestalo. Zajímavé je, že zmínka o Palkovského memorandu není ani v našich akademických třídných *Pamětech Edvarda Beneše*. Ať tak či onak, Palkovský nebyl v tomto seskupení českých intelektuálů náhodně, svou znalost SSSR doložil právě knihou o sovětské civilizaci.

25 STEFFENSEN, Eigil: *Tjekkosloviakets eksempel*. København, 1950.

me oficiální a politicky strukturované úvodní projevy Jana Masaryka a Václava Raba-se, najdeme tu i kladné, v podstatě ryze ideologické ohlasy. Uvádějí se údajné názory dělníků apod.: tomuto umění prý obyčejný člověk rozumí: „Nuže, přemýšlet budou muset nejen modernisté...“²⁶ Jinak však šlo většinou o pohyb mezi taktickým, leč kritickým přijetím a totálním odsouzením. Pro české (neboť šlo o vysloveně české reakce) prostředí je však typická vzájemná rivalita a někdy i podle zneužívání mocenského postavení SSSR k vyřizování (jako u nás vždy) osobních účtů. V podstatě kladně vyznívají vyjádření budoucího slavného malíře Karla Hodra (1910–2002) a Ctibora Štolovského (Rudé právo, 18. 4. 1947). I když většina reakcí je kritická, nelze pominout jednu věc: většina oceňuje, jak se stát o výtvarné umění v SSSR stará. Samozřejmě pominuto zůstalo to, že naopak řada malířů nemohla veřejně vystavovat svá díla, byla často politicky pronásledována, pokud trvala na svých tvůrčích názorech a metodách, které neodpovídaly tehdejší předstávám o socialistickém realismu. I když řada kritiků poukazovala na to, že v Praze vystavená díla oficiálních malířů, která spíše sloužila politické reprezentaci, jsou realistická, jiní naopak ukazovali na to, že nejde o skutečný realismus, pouze o pokleslou manýru.

Se zajímavou koncepcí přišel V. V. Štech (1885–1974). V článku *Zmatek kolem výstavy* (Dnešek, 24. 4. 1947) vychází z pojetí přísně historického, z ruských podmínek, jež jsou pro něho k nám nepřenositelné. Ukazuje, že k změně vkusů přispívá svým diktátem sovětský systém, který se snaží o srozumitelnost výtvarného umění pro širší masy. Po každé revoluci se snižuje kulturní úroveň recipientů umění, třeba umění zjednodušit a přizpůsobit těmto předstávám: „*Takový požadavek znamená především obecnou srozumitelnost, o níž rozhoduje především už námět. Ruským umělcům jsou patrně určité náměty doporučovány a jiné zakazovány. Bývalo tak i dřívě, a dějiny umění opětovně ukazují vzájemné vyrovnávání námětu a formy. Najdeme v nich také časté příklady pokusů obejít tlak církve nebo vrchností, takže náboženská temata stávala se jenzáminkou, již umělci užívali k ukojení potřeby zábavnosti, pikanterie, sensačnosti, jindy zase k dekorativnímu zjednodušení nebo ornamentálnímu rozvedení.*“²⁷

Nejpřesněji se vyjádřil surrealista Bohuslav Brouk (1912–1978): nejenže odmítl výroky Štechovy, ale vyjádřil se k podstatě věci: „*Naši moderní malíři, mezi nimiž je tolik komunistů, sice se velmi zle vyjadřují o sovětském umění všude, kudy chodí, avšak ani jediný z nich nemá tolik odvahy, aby vyjádřil svůj nesouhlas veřejně a vyčínil všem kritikům, kteří je opěvují nebo kteří o něm zbaběle mlčí [...] Čeští umělci, čelní představitelé naší kritiky, buďte hodni svého poslání! Netřeste se o trochu pochvaly a uznání ze strany mocných.*“²⁸ A končí citátem F. X. Šaldy, že dědičným hříchem českého národa je produčitelství, že třeba více kuráže k pravému rytířství a heroismu. Řada kritiků se ozvala na denunciaci A. Zamoškina. J. Kotalík (1920–1996) píše mnohem taktičtěji: na jedné straně odmítá sovětská tvrzení, že české umění propadlo formalismu, ale zároveň ukazuje, že sovětská výstava vede k zamyšlení nad společenským přijetím umění vůbec; je rozdíl mezi vkusem umělců a uměnovědců na straně jedné a běžné populace na straně druhé. V tomto i jiných vystoupeních bohužel chybí to, co řekl a uvedl B. Brouk, totiž mocenské řízení umění, i když to řada autorů

26 *Střetnutí*. Op. cit., s. 26.

27 *Ibidem*, s. 93.

28 *Ibidem*, s. 103.

připouští, ale nechce to dále komentovat.

Pozoruhodně se k výstavě vyjádřil budoucí zasloužilý malíř a výtvarný kritik ruského původu Vladimír Šolta (1924–1977), druhý manžel Jiřiny Švorcové, který byl v době tzv. konsolidace/normalizace předním funkcionářem, ale také nápaditým umělcem, žákem Emila Filly (1882–1953), jenž se ostatně k výstavě také vyjádřil. V. Šolta jako znalec ruského a sovětského umění začíná historickými souvislostmi, ikonomalbou a její degenerativní vývojovou fází v 18. století a konstatuje: „*Řekněme hned na začátku: jde o způsob výtvarné práce, jemuž naše pojetí odporuje. Rozpor netkví v úkolech: aktivní spoluúčast umění na budování skutečnosti a výchovné a vzdělávací poslání umělecké práce jsou všeobecnými podmínkami její existence. Jde o to, jak se úkoly provádějí. Vystavující sověští malíři užívají prostředků formálně nevybroušených, zaměřující malířskou formu technickým přepisem námětu, i když přesným a bravurně pohotovým. Tedy prostředkem reprodukčním (tomu dnes obecně slouží barevný film, fotografie), nikoli výtvarně tvůrčím.*“²⁹ A dále: „*Je třeba konečně pochopit, že přátelský styk a spolupráce se zakládá na upřímné kritičnosti, nikoliv na falši, pochlebování a politikaření.*“³⁰ Doporučuje vést otevřenou diskuse a odmítá názor, že třeba odmítat vše, co je spojeno s epochou formalismu.

Výstava a její ohlas byly patrně posledním, relativně svobodným střetem idejí před únorem 1948: kromě totálního zklamání ze sovětského výtvarného umění, jež pod mocenským diktátem zlikvidovalo celou výtvarnou avantgardu, tu najdeme historické zamýšlení nad vztahem umělce a společnosti, vnímatele, sociálního aspektu vnímání umění, nad problémem uměleckého vkusu a jeho kultivace a nad obecnější otázkou svobody umělecké tvorby, jistě i nad vztahem trhu, ekonomické a estetické funkce umění, hranic třídního diktátu. Nutno poznamenat, že osudy účastníků tohoto střetu byly různé, často nečekané a protikladné. Ještě jeden aspekt této diskuse, byť skrytě nebo poloskrytě, vyjadřovala: nezbytí zvláštní československé cesty k socialismu ve všech oblastech a současně oblíbené téma střetu tzv. Západu a Východu.³¹

Kontexty literární vědy V³² shrnují některé podněty, které se celistvosti slovanského prostoru týkají, alespoň v některých studiích: jednak se tu vracejí kritické reflexe zmíněného díla Romana Jakobsona *Moudrost starých Čechů*, jednak práce o problému literárního kánonu, jenž se primárně týká ruské literatury 20. století,³³ také komparatistické slavistiky jako scelujícího momentu.

Slovanský svět a jeho sebeidentifikace jsou důležitou složkou desítek problémových clusterů, jak jsem se zde pokusil ukázat, a znovu se dostávají do epicentra vědeckého

29 Ibidem, s. 133–134.

30 Ibidem, s. 136.

31 Viz POSPÍŠIL, Ivo: *Střetnutí textů a kontextů (na pozadí ohlasů výstavy sovětského malířství v Praze roku 1947)*. In: Text a kontext. Květuše Lepilová a kol. Kolektivní monografie Centra pro další vzdělávání Ústavu slavistiky FF MU a České asociace slavistů. Brno: Repronis, 2013, s. 111–118.

32 *Kontexty literární vědy V*. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Brno: Literárněvědná společnost při AV ČR, Tribun EU, 2015.

33 POSPÍŠIL, Ivo: *Problém literárního kánonu*. In: Kontexty literární vědy V. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Brno: Literárněvědná společnost při AV ČR, Tribun EU, 2015, s. 9–20.

dění. To je pro slavistiku jistě inspirativní, neboť to oživuje její předmět, dynamizuje ho a nepřímo prezentuje slavistiku jako oblast výzkumu, která má rostoucí význam.

---

prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.

Ústav slavistiky

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika

ivo.pospisil@phil.muni.cz